

ЗВУКОВИЙ ПОВТОР ЯК ФОНОСТИЛІСТИЧНИЙ ПРИЙОМ ПОШУКУ ЗМІСТУ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню актуальним для сучасної лінгвістики проблемам принципів і форм звукової організації тексту. Головна увага у статті зосереджена на описі звукового повтору як одного із фоностилістичних засобів смислотворення у поетичних текстах початку ХХ століття.

Ключові слова: повтор, фоностилістика, фоносемантика, звукопис, образність, полісиндетон.

Становлення фоностилістики відбувалося на основі досліджень, присвячених місцю, ролі і значенню фонетичної організації у художніх текстах, зокрема поетичних. Увага зосереджувалася на вивченні звуконаслідувальних слів, вигуків, повторів звукових сполучень та комплексів.

У сучасній лінгвостилістиці звуковий комплекс слова вивчається у прямому зв'язку з його значенням і має два основні напрями досліджень: 1) з'ясовуються асоціації між звучанням і значенням на матеріалі творчості видатних поетів; 2) визначаються суто психологічні кореляції між звучанням і значенням поетичного тексту.

Таким чином, сприйняття поетичного твору як єдності форми і змісту безпосередньо залежить від його звукової організації. Це засвідчує семантизацію звучання, яка сприяє декодуванню глибинного смислу твору. У зв'язку з цим проблема пошуку асоціативно-змістового характеру звуку і виявлення значущості звукової тканини тексту надзвичайно важлива для розуміння поетичного твору.

Повтор – це поліфункціональне явище мовної системи, яке виявляється на різних рівнях як самостійне утворення. Категорія повтору на звуковому рівні притаманна і мові, і мовленню, але особливу роль вона відіграє у поетичному тексті, оскільки забезпечує рух просторового повторення (обернення) і є універсальним законом побудови поетичного твору, основою його стилістики. Слід відзначити, що переважна більшість досліджень, що присвячені звуковим повторам, розглядають їх саме у поетичному мовленні. Це зумовлене передусім тим, що поетичне мовлення відрізняється від прозового особливою звуковою організацією, цілісною структурою взаємопідпорядкованих елементів.

Повтор є художнім засобом індивідуально-авторського естетичного та емоційного освоєння дійсності; семантично значущий елемент, який формує змістову структуру тексту [9]. На це явище звертали і звертають увагу як українські (О.В. Бекетова, П.В. Вдовиченко, Є.О. Іванчикова, І.А. Синиця), так і російські (Г.В. Векшин, О.М. Брик, В.Г. Гак, Л.І. Єрьоміна, Н.А. Кожевникова, О.О. Шахматов, Н.Є. Цветкова) лінгвісти. Вони характеризують повтор у різних аспектах, зокрема, лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту досліджують І.А. Синиця [14, 16], Н.Є. Цветкова [16, 63-67];

фігури повтору в текстах публічної мови характеризує О.В. Бекетова [2, 32-37]; В.Г. Гак [4] визначає структурні та стилістичні функції повтору в художньому тексті; Л.І. Єршоміна [6, 61-69] розглядає повтор як основу побудови ліричної пісні; Н.А. Кожевникова [8, 269-284] аналізує звукові повтори, їхнє функціональне навантаження в поетичних текстах, Г.В. Векшин [3] розглядає звуковий повтор у перспективі смислоутворення. Слід наголосити, що окремих монографічних досліджень звукового повтору в українській лінгвостилістиці допоки немає, однак Р.Л. Рижко [12, 219-230] присвятила статтю аналізу повтору як семантико-стилістичної домінанти в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття, розкриттю його співдії з іншими стрижневими стилістичними одиницями. Узв'язку з цим тема статті є актуальною.

Метою статті є визначення видів звукового повтору і особливостей їх застосування поетами (М. Рильський, П. Тичина) початку ХХ століття.

Мовознавці розглядають **повтор** (редуплікацію) як «фігуру мови, що полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [15, 496], «неодноразове відтворення у тексті семантично тотожних та подібних елементів, імпліцитно чи експліцитно виражених у складі повторюваних лінгвістичних одиниць (фонем, морфем, лексем, словосполучень, речень), що семантизовані відповідно до умов певного контексту та виявляють властивості показників семантичної зв'язності» [14, 3]; «стилістичний прийом, за допомогою якого можна створювати нові стилістичні засоби і фігури, тому що він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи» [9, 446]. Р.Л. Рижко пропонує під **повтором** розуміти стилістичну фігуру, що формується сукупністю однорідних дво- чи багаторазово відтворюваних мовних одиниць (звуків, складів, слів, словосполучень, речень) у межах тексту чи його сегмента, виступаючи засобом образо- й текстотворення, результатом й умовою реалізації індивідуально-авторської поетичної картини світу [12, 220]. Повтор – найпростіша стилістична фігура, яка характерна для фольклорних текстів, передусім для народної пісні та поезії. Посилена увага до народнопісенних традицій притаманна ідейній платформі багатьох літературних угруповань першої половини ХХ століття. У деяких поетичних текстах згаданого періоду повтори стають головними елементами композиції тексту або задають тон у подальшому розгортанні думки. Дослідники публіцистичних текстів наголошують, що повтор є необхідною умовою створення цілісного (когерентного) тексту [2, 32-37, 33], засобом «творення структурно-семантичної зв'язності тексту» [7, 284-289, 285].

Загалом система звукових повторів може бути як «прив'язаною» до певної позиції (наприклад, рима в кінці поетичних рядків), тобто симетричною, так і не мати характерного розподілу позицій у тексті (асиметричною). Проте і в першому, і в другому випадку вона зорієнтована на так звану звукову пам'ять слова, тобто на його здатність викликати у пам'яті й зумовлювати взаємне

тяжіння у тексті поезії близьких за звучанням слів. Відкритим залишається питання щодо відстані між словами-носіями звукового повтору.

Також завдяки тому, що звуковий повтор у художньому тексті є фонетичним атрактантом (елементом, що привертає до себе увагу читача), відбувається посилення семантичних властивостей звуку, що повторюється. У той час як поодинокий випадок звукового символізму може залишитися непоміченим, прийом звукового повтору робить наголос на символічних властивостях звуку. Вирізнення звукового повтору із тканини поетичного тексту вже містить певну інформацію, яка стосується не лише форми тексту, але і його змісту та асоціацій, пов'язаних із ним.

Як власне **звуковий повтор** у статті розглядається неодноразове відтворення певного звуку чи комплексу звуків, що функціонує як стилістичний чи смислоутворювальний прийом. Слід наголосити, що стилістична функція повтору не обмежує його властивості як засобу зв'язку, які він виявляє під час римування у строфі. Використання звукового повтору розглядається не просто як технічний прийом, а як прийом, що дає змогу встановити звуко-смислову подібність.

З-поміж основних причин повторюваності Г.В. Векшин виділяє такі: 1) скерованість мови на діалог, що одночасно і уточнює, і модифікує інваріантне у мові та культурі; 2) власне системна організація мови; 3) закони економії мовних засобів; 4) асиметрія мовного знака [3, 13].

Тобто, використання шляхом повтору закладених у звуках асоціативних значень посилює багатозначність поетичних образів, дозволяючи за допомогою меншої кількості засобів передавати більший за семантичним обсягом зміст. Саме концентрація звуків та їх повтори у поетичному тексті створюють звукові образи, адже звук є «важливим засобом передачі емоційної, естетичної та сугестивної інформації» [1, 11].

Повтори поділяються залежно від:

- 1) мовного рівня (**звукові, лексичні (словесні), синтаксичні** та ін.);
- 2) формально-семантичного вираження одиниць (**повні й часткові**);
- 3) функцій у мові (а) **композиційні** – засіб організації художнього тексту (напр., *анафора, епіфора, багатосполучниковість, паралелізм, хіазм*) і результат намагання мовця (при стилістично неопрацьованому, усному мовленні) утримати в пам'яті як слухача, так і власну нитку розповіді; б) **номінативно-експресивні** (подвоєння окремих мовних елементів) – засіб характеристики позначуваного явища, підсилення та увиразнення висловлюваного почуття тощо). Останні групуються в окремі види залежно від їхнього конкретного семантичного або семантико-стилістичного призначення. Наприклад, повтори, які використовуються для: а) привернення особливої уваги до зображуваного, надання тексту певної стилізації:

Вечірній світ розливсь по стомленій землі,

І ліс дрімає таємний,

І чари навкруги усе оповили...

(П. Тичина);

- б) передачі роздумів, сумнівів, вагань мовця:

*Життя іде кудись невпинною ходою,
І поруч, Смерть іде,
І трупи скрізь кладе,
Розмахує сталевою косою...
І те, що сяяло і славою й красою,
Вкриває забуття...
Куди ж іде Життя?
(П. Тичина);*

в) вираження інтенсивності вияву позначуваної ознаки, дії, почуття тощо:

*В моїм серці і бурі, і грози,
Й рокотання – ридання бандур...
(П. Тичина)*

Під смисловим наповненням звуку мається на увазі не його дистинктивна характеристика, а мовленнєва властивість, що з'являється у нього за певних умов. Значущість звукового повтору визначається загальною семантикою твору, звукообразами, авторською концепцією та асоціативно-образними зв'язками, що виникають у межах чи поза межами поетичного тексту. Так, автори поетичних текстів досліджуваного періоду активно використовують **полісиндетон** (гр. polysyndeton – «багатосполучниковість») – стилістичну фігуру, що є нагромадженням сполучників та інших службових частин мови для логічного й емоційного виділення кожного зі складників висловлювання [10, 241]. Завдяки багатосполучниковості підкреслюється рівноцінність того, що перелічується [5, 41]. Повтор сполучника, вираженого звуками /і/, /а/, /й/ або звукосполучкою /та/, не лише упорядковує, а й ритмізує висловлювання:

*І шум людський, і велемудрі книги,
І п'яних струн бентежно-милий спів,
І славу, й злото — битія вериги
— Я все забув, все занедбав, спалив
(М. Рильський).*

Сполучники **і**, повторюючись на початку суміжних віршових рядків, надають мові плавності, вказують на послідовну, динамічну, безперервну зміну подій. Отже, актуалізація сполучників сприяє створенню не лише нових смислів, а й загального стилістичного тону вислову. Виділення одного з компонентів звукового повтору в сильну позицію (наприклад, на початок чи кінець рядка) є своєрідним вектором, що моделює можливі напрямки тематичного розгортання тексту:

*...То іволга у пісні їх дзвенить,
То хлопчик, друзів кличучи, свистить,
То соловейко розсипає трелі,
То колесо намазане скрипить
(М. Рильський).*

У системі стилістичних домінант української поезії першої половини ХХ століття саме звуковому повтору належить особливе місце. У текстах згаданого періоду ця стилістична фігура виконує такі основні функції: *композиційну* (пов'язує частини тексту); *емоційно-експресивну* (підсилює й

увиразнює певні компоненти або й усе висловлення в цілому); *асоціативно-образну* (сприяє виділенню характерних ознак художнього образу); *стилістичну* (виступає художнім засобом індивідуально-авторського освоєння дійсності).

Слушною видається думка М.М. Поповича, який відходить від традиційного тлумачення повтору як суто стилістичного явища й розглядає його як комплексну конструкцію. Автор, зокрема, зазначає, що, крім свого традиційного призначення – бути засобом вираження відповідного стилістичного прийому – фігури мови, термін «повтор» також використовується в наукових дослідженнях для позначення інших видів мовленнєвих повторів, які: а) служать основою для творення нових граматичних форм та значень; б) забезпечують структурну та змістову цілісність комунікативного процесу, а також в) є результатом стилістичної помилки, неуважності того, хто пише [11, 6].

І.А. Синиця зауважує: «Участь звуків, що неодноразово повторюються у тексті, в процесі смислоутворення та використання інформаційно значущого звукового повтору як засобів організації семантичної зв'язності є їх факультативною властивістю, при якій реалізуються потенційні якості звуків» [14, 14-15].

Тобто, звуковий повтор бере активну участь в організації смислової єдності поетичного тексту, однак суттєво впливає на зміст лише за умови взаємодії з іншими мовними засобами. Функціональна вага звукового повтору визначається тим, які позиції у тексті займають повторювані елементи, що за чим розташоване у звукообразному ланцюжку, які конфігурації звукові повтори утворюють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Р. В. Роль фонетических параметров при передаче художественно-эстетической информации в поэтическом тексте (экспериментально-фонетическое исследование на материале французского языка) / Р. В. Анисимова: Автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 – романские языки; Московский государственный ин-т иностранных языков имени Морима Гореза. – М., 1989. – 17 с.
2. Бекетова О. В. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови (на матеріалі німецької мови) / О. В. Бекетова // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 32-37.
3. Векшин Г. В. Фоностилистика текста: звуковой повтор в перспективе смыслообразования / Г. В. Векшин : Автореф. дис.. док. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. – М. : РУДН, 2006. – 51 с.
4. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
5. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Багатосполучниковість // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.Бажана, 2004. – 824 с.
6. Еремина Л. И. Художественный текст как образно-речевое целое (На материале языка произведений Льва Толстого) / Л. И. Еремина // Филол. науки. – № 3. – 1978. – С. 61–69.

7. Івкова Н. М. Структурно-семантичні різновиди лексичного повтору в публіцистичному тексті / Н. М. Івкова // Вісник Львів. ун-ту. Серія : Філол. – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 284-289. – С. 285.
8. Кожевникова Н. А. Об одном приеме звуковой организации стиха / Н.А. Кожевникова // Проблемы структурной лингвистики. 1980. – М. : Изд-во «Наука», 1982. – С. 269–284.
9. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л.І. Мацько, О.М.Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
10. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник] / О.Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
11. Попович М. М. Номинальные повторы в тексте (на материале франц. языка) : Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. – Минск, 1983. – 18 с.
12. Рижко Р. Л. Повтор як семантико-стилїстична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ столїття / Р. Л. Рижко // Наукові записки: Сер. : Філологічні наук. – Вип. 86. – С. 219–230.
13. Рильський М. Т. Твори в 2-х томах. – Т. 1. – К. : Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1976. – 430 с.
14. Синиця І. А. Повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності художнього тексту / І.А. Синиця : Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – російська мова. – К., 1994. – 16 с.
15. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Цветкова Н. Е. Лексический повтор в стихотворной речи / Н. Е. Цветкова // Рус. яз. в шк. – 1986. – № 1. – С. 63–67.

Статья посвящена исследованию актуальным для современной лингвистики проблемам принципов и форм звуковой организации текста. Главное внимание в статье сосредоточено на описании звукового повтора как одного из фоностилистических средств смыслообразования в поэтических текстах начала ХХ в.

Ключевые слова: повтор, фоностилистика, фоносемантика, звукопись, образность, полисиндетон.

The article is devoted to topical problems of modern linguistics principles and forms of sound organization of the text. The focus of the article is focused on describing the sound repetition as a means of sense phonostylistic poetic texts in the early twentieth century.

Keywords: repetition, phonostylistics, phonosemantics, sound description, imagery, polisindeton.